

GTAMP: 02.41.51

АҚПАРАТТЫҚ ӘЛЕУМЕТТЕНУДЕГІ ТҰЛҒАНЫҢ ЖЕКЕЛЕНУ МӘСЕЛЕСІ

Б.А.АМАНИЯЗОВА [0000-0003-4018-89-52]

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, Ақтөбе, Қазақстан

e-mail: baqdaqul-1977@mail.ru

Аңдатпа: Ақпараттық қоғамда әлеуметтік тәжірибені енді дәстүрлі әдістермен беру мүмкін емес. Қазіргі адам жас кезінен бастап ақпараттық технологиялар құрған ақпараттық шындықтағы ақпараттық өзара әрекетке түсуге мәжбүр. Тұлғаны әлеуметтендірудің екінші кезеңі - тұлғаны оқыту мен тәрбиелеудің ең белсенді кезеңі болып табылатын жекелену көбінесе нақты әлеуметтік субъектілердің емес, ақпараттық квази субъектілердің бақылауында болады. Мақалада осындай жекеленудің ықтимал жағымсыз салдары туралы айтылады. Даралануды индивидтің дәстүрлі және ақпараттық әлеуметтену кезеңі ретінде зерттеу субъектілік-субъективті тәсілге негізделген. Жұмыста талдау және қорыту әдістері қолданылды. Зерттеудің негізгі қорытындысы - адамның ақпараттық әлеуметтенуіндегі дараландырудың жағымды және жағымсыз салдары болатындығын негіздеу. Ең қауіптілері: ұлттық мәдениетке жатпайтын орташа, әмбебап жеке тұлғаның қалыптасу мүмкіндігі. Себеп әлеуметтенудің ақпараттық шындыққа ауысуында ғана емес, осы процестің басқару функцияларын ақпараттық квазисубъектілерге беруінде.

Түйін сөздер: ақпараттық өзара әрекеттесу, әлеуметтену, Интернетке тәуелділік, ақпараттық шындық, ақпараттық әлеуметтену, ақпараттық квази-тақырып, дараландыру

КІРІСПЕ

Біз жекеленуді тұлғаның әлеуметтенуінің кезеңі ретінде қарастырамыз. Ақпараттық қоғамда әлеуметтенудің дәстүрлі әдістеріне жаңа формалар қосылады, яғни әлеуметтік тәжірибені беру және меңгеру қазіргі ақпараттық технологиялар құрған ақпараттық шындықта орын алады. Мәдениеттің жаңа түрі - ақпараттық мәдениет қалыптасты, мұнда ақпараттық әлеуметтену оның негізгі механизмі болып табылады. Сондықтан алдымен жеке тұлғаны әлеуметтендіруді тұтастай зерттеудің негізгі әдістемелік аспектілерін қарастырамыз. Қазір тұлғаны әлеуметтендіру құбылысын ашатын көптеген әртүрлі ғылыми тұжырымдамалар мен тәсілдер бар. Әр тұжырымдама табиғатқа да, осы процестің механизмдеріне де нақты көзқарас қалыптастырады. Бұл құбылысты психология, әлеуметтану, педагогика, әлеуметтік философия және басқа да әлеуметтік-гуманитарлық ғылымдар зерттейді. Әлеуметтік-гуманитарлық ғылымдарда әлеуметтену процесін зерттеу кезінде негізінен субъект-субъект және субъект-объект тәсілдері қолданылады. Субъектік-объектік тәсілде субъектінің қызметі жеке адамға емес, қоғамға беріледі. Бұл жағдайда тұлғаға қоғамға бейімделуге, оның

нақтылығына бейімделуге мәжбүр пассивті объект рөлі беріледі. Мысалы, Э.Дюркгейм әлеуметтену процесінде әлеуметтенудің субъектісі ретінде қоғамға белсенді басымдылық беріледі деді. Субъектік-субъектік тәсілде екі субъект те: қоғам да, тұлға да белсенді болып саналады. Жеке тұлғаны әлеуметтендірудің Субъектік-субъектік тәсілі орыс ғылымында белсенді дамыды. Сонымен, Г.М. Андреева әлеуметтену кезінде индивид әлеуметтік тәжірибені бойына сіңіреді, сонымен бірге әрекет барысында әлеуметтік байланыстар жүйесін белсенді түрде жаңғыртатындығына назар аударады [1]. Бұл тәсілде әлеуметтену екі жақты тұтас процесс - субъектілік-субъектілік қатынастар негізінде әлеуметтік тәжірибені беру және игеру болып табылады.

Осыған ұқсас тәсілді С.С.Батениннің еңбектерінен көруге болады: «Әлеуметтену - бұл қоғамның жеке тұлғаға бір бағытты әсер ету процесі емес, олардың адам табиғатының екі құрылымдық элементі ретіндегі өзара әрекеті» [2, 36-37 бб.]. Субъект-субъектік көзқарас аясында орыс философтары, психологтары, мұғалімдері, әлеуметтанушылары өздерінің тұжырымдамасын жасады (Б.Д. Парыгин, Д.И. Фельдштейн, Л.П.Буева, М.С. Каган және т.б.). Әлеуметтенуді зерттеу әдістемесінде тұлғаны қалыптастыру кезеңдерін бөліп көрсету маңызды. П.Бергер мен Т.Лакманның тұжырымдамасы зерттеулерде жиі қолданылады, мұнда әлеуметтену екі негізгі формаға –бірінші және екінші болып ажыратылады. Отбасында және жақын адамдар шеңберінде болатын алғашқы әлеуметтену жеке тұлға мен қоғам тағдыры үшін шешуші маңызға ие. Әлеуметтенудің тағы бір түрін әлеуметтік институттар, оның ішінде мектеп пен білім беру қамтамасыз етеді. Бұл тәсіл әлеуметтану мен педагогикада жиі қолданылады. Психологияда тұлғаны әлеуметтендіру тұжырымдасында адамның жеке қасиеттерін дамытуға баса назар аударылады. Мысалы, Дж.Пиаже әлеуметтенуге негізделген, жеке тұлғаның когнитивті дамуын қарастырады. Атап айтқанда, ғалым жеке тұлғаның когнитивті құрылымдары әлеуметтік тәжірибе мен әлеуметтік өзара әрекеттесуге байланысты дамып қана қоймайды, сонымен қатар қайта құрылады деп санайды [3]. Әлеуметтену кезеңдеріне келетін болсақ, Пиаженің тұжырымдамасы бойынша төрт негізгі кезең бар: сенсомоторлы кезең (0-ден 2 жасқа дейін); әрекет алдындағы кезең (2 жастан 7 жасқа дейін - шартты белгілер мен олардың мағыналарын ажырата білуге үйрету); нақты әрекеттердің кезеңі (7 жастан 11 жасқа дейін - ақыл-ой әрекеттерін жасау қабілетін үйрену); формальды әрекеттер кезеңі (12 жастан 15 жасқа дейін - дерексіз және логикалық ойлауға үйрету). Он бес жылдан кейін, ғалымның пікірінше, адам алынған дағдылар мен қабілеттерді жетілдіреді. Шетелдік ғалымдардың еңбектеріндегі сияқты, отандық басылымдарда да авторлар әлеуметтену тек бақыланатын процесс қана емес, сонымен қатар стихиялы да болатындығын

атап өтеді. А.В. Мудрик жеке тұлғаны әлеуметтендіру тұжырымдамасын дамыта отырып, мыналарды ажыратады: қоғамның стихиялық өзара әрекеті ретінде жеке тұлғаның өмірінде орын алуы мүмкін стихиялық әлеуметтену; мемлекет пен қоғамдық ұйымдардың әсерінен болатын салыстырмалы бағытталған әлеуметтену және белгілі бір ұйымдар болуы мүмкін әлеуметтік субъектілердің бағдарламаларына сәйкес тәрбие мақсатты түрде жүзеге асқанда, салыстырмалы түрде әлеуметтік бақыланатын әлеуметтену [4]. Әлеуметтенуді кезеңдерге бөлуді басқа принциптерге сәйкес жүзеге асыруға болады, мысалы, ол педагогикалық қызметтің маңызды тетігі болып табылатын үш деңгейлі интегралды процесс ретінде ұсынылады: сәйкестендіру (Тұлғаны қалыптастыру); жекелену (Даралықты қалыптастыру); дараландыру (Тұлғаның қалыптасуы) [5].

Сонымен, әлеуметтену өзара байланысты және өзара тәуелді кезеңдердің күрделі процесі ретінде пайда болады, олардың әрқайсысы адам дамуындағы өзіндік сапалық күймен сипатталады. Осы мақалада осы тәсіл қолданылады. Жалпы алғанда әлеуметтену индивидтің қоғамның толық мүшесі ретінде қызмет етуіне мүмкіндік беретін белгілі бір білім, нормалар мен құндылықтар жүйесін сіңіру процесі ретінде ұсынылуы мүмкін. Оған қоса әлеуметтенудің негізгі тетіктері - әлеуметтенудің барлық деңгейлерінде болатын, факторлардың көптігіне байланысты сапалық тұрғыдан ерекшеленетін білім беру, оқыту және тәрбиелеу: жеке тұлғаның индивидуалдық-жас ерекшеліктері, жағдайлар, қоршаған орта, әлеуметтік институттар, әлеуметтік жүйе және т.б. Бұл мақалада біз тұлғаны әлеуметтендіру жүйесіндегі даралауды анықтауға қатысты негізгі ережелерді келтіреміз. Даралау - бұл тұлғаны нақтылау және оның даралыққа, басқа адамдардан өзгеше тұлға түріне айналуы түрінде жүзеге асатын әлеуметтенудің екінші кезеңі. Даралау жеке адамның максималды белсенділігімен жүзеге асырылады, сондықтан өзін-өзі дамыту оның үш педагогикалық қызметінде дамуға қосылады: өздігінен білім алу, өздігінен оқу және өзін-өзі тәрбиелеу. Осы үш процестің барысында адам әлеуметтік ассимиляцияның әлеуметтік-психологиялық формаларын жеңе отырып, нақты білім, білік және дағдыларды игереді: сән, жарнама, сену, ұсыныс, еліктеу, конформизм және т.б. Бұл жолда адам екі қауіпке тап болуы мүмкін: конформист болу және нонконформист болу. Ал басқаларға ұқсау және негативизм - бұл адамның өмірін қиындататын жағымсыз құбылыстар. Бұл екі шек (конформизм және нонконформизм) әлеуметтенудің үшінші кезеңінде - индивидуалдық тұлға болып қалыптасқан кезде жеңеді.

Егер бірдейлену процесінде бала айналасындағы адамдарға бейсаналық түрде еліктесе [6], онда дараландыру одан механикалық қайталауды емес, алдыңғы ұрпақтардың бүкіл әлеуметтік тәжірибесін іріктеп игеру кезінде ақпаратты шығармашылық тұрғыдан қайта

құруды талап етеді. Бұл кезеңнің жас шекараларын әр адамның жеке ерекшеліктеріне байланысты нақты анықтау мүмкін емес. Сәйкестендіру кезеңінен түбегейлі алыстау тұлғаның дамуы әлеуметтік субъектілердің басшылығымен және бақылауымен ғана емес, сонымен бірге өздігінен қалыптасып, үйреніп, өсе алатын болған кезден басталады. Ақпараттық қоғамда дараландыру дәстүрлі қоғамдық қатынастар мен өзара әрекеттесу жүйесінде ғана емес, ақпараттық шындықта да жүреді, себебі қазір мәдениеттің жаңа түрі - ақпараттық қалыптасып келеді [16]. Ақпараттық шындық бүкіл әлеуметтену процесінің ерекшеліктерін өзгертеді. Біз еңбектерімізде әлеуметтенудің жаңа түрін белгілеу үшін адамның ақпараттық әлеуметтенуі тұжырымдамасын қолдандық. Біз осы тұжырымдаманы дамытудың негізгі нәтижелерін ұсынамыз және оларды басқа авторлардың тұжырымдасымен байланыстырамыз. Ақпараттық әлеуметтенуді ақпараттық қоғамның ақпараттық технологиялары құрған ақпараттық шындық жағдайындағы әлеуметтік тәжірибені беру мен сіңіру механизмі деп түсінеміз. Бұл - ақиқат, ақпараттық технологиялардың даму дәуірінде компьютерлер адам өміріне еніп қана қоймай, сонымен қатар ақпараттық өзара іс-қимыл жасау үшін тез және тиімді ақпарат алмасуға мүмкіндік беретін техникалық құралдардың барлық түрлері ене бастады. Мұндай әлеуметтенуге тән ерекшелік - бұл субъект-субъект және субъект-объект қатынастарының барлық элементтері өмір сүретін ақпараттық тәсіл. Нәтижесінде адам өзі үшін шындықтың жаңа түрі - ақпараттық шындықта дамып, өмір сүре бастады. Бұл ақпараттық шындықты кітаптар немесе басқа пассивті ақпарат көздері емес, интербелсенді жоғары технологиялар құрған. Ақпараттық өзара әрекеттесудің басқа ақпараттық өзара әрекет түрлерінен айырмашылығы - оның құрамында түрлі субъективтікке ие және әлеуметтік субъект рөлін атқаруға қабілетті интерактивті ақпараттық квази субъекттердің болуы. Кейбір ақпараттық әлеуметтенуді зерттеуге арналған еңбектерде авторлар бұл ерекшелігін көрсетпейді. Мысалы, В.О.Ивушкина ақпараттық қоғамдағы жастардың әлеуметтенуін зерттей отырып: «Ақпараттық қоғамның қалыптасуымен байланысты негізгі әлеуметтік-мәдени өзгерістерге мыналар жатады:

- адамзат қауымдастығының «Дүниежүзілік Желі» арқылы интеграциялануы кезінде жеке әлеуметтік кеңістіктің ыдырайды;
- дараландырудың басымдығы;
- прагматикалық және утилитарлық құндылықтардың өсуі;
- өзгеріске ұшыраған көптеген құрылымдардың институционалдық белгісіздігі» [7, 168 б.].

Ақпараттық әлеуметтенудің салдарлары келтірілген, бірақ себебі түсініксіз. Ұқсас тәсіл қазіргі жастар проблемаларының себептері ретінде желілік қоғамдастықтар, ақпараттық технологиялар және т.б. туралы болған кезде көптеген жұмыстарда байқалады. [8,13,14,15]. Ақпаратты әлеуметтендіруді ғалымдар түрліше (сандық, электрондық, желілік және т.б.) атайды. В.Плешаковтың еңбектерінде ұсынылған киберәлеуметтену теориясы өте қызықты болып табылады. Ол киберкеңістіктегі тұлғаның әлеуметтенуін былайша көреді: «... жеке өмір шеңберінде мәдениетті меңгеру мен жаңғырту кезінде адамның қазіргі заманғы ақпараттық-коммуникациялық, цифрлық және компьютерлік технологияларды қолдану нәтижесінде пайда болатын жеке тұлғаның өзіндік санасы мен қажеттілік-мотивациялық саласының құрылымындағы сапалы өзгерістер процесі»[9]. Бұл анықтама психологиялық-педагогикалық көзқарас тұрғысынан берілген. Ол жоғарыда келтірген жеке тұлғаның әлеуметтенуінің жалпы анықтамасын нақтылайды. Автор кибер әлеуметтену моделін: «... адамның төрт бірлігі: 1. кибер әлеуметтену объектісі ретінде (киберкеңістіктің өмірге әсері), 2. кибер әлеуметтену субъектісі ретінде (кибер кеңістіктегі қажеттіліктерді қанағаттандыру), 3. кибер әлеуметтенудің құрбаны ретінде (жағымсыз салдар), 4. кибер әлеуметтенудің қолайсыз жағдайларының құрбандары (киберкеңістіктегі қауіптер және олардың көздері) »[9].

Бұл модель тұлғаның әлеуметтенуінің барлық кезеңдері мен элементтерін толық қамтымайды, өйткені ол әлеуметтік субъектінің киберкеңістікпен өзара әрекеттесуінің тек психологиялық жақтарына ерекше назар аударады. Ұсынылған модельде даралануды тұлғаның әлеуметтенуінің ерекше кезеңі ретінде бөліп көрсету қиын. Әрине авторлар ақпараттық әлеуметтенудің жағымсыз салдарын қазіргі кездегі ең өзекті проблема деп көрсетуі орынды. Бірақ, біздің ойымызша, адам психикасына әсер етеін ақпараттық технологиялар мен ақпараттық орта емес, адамның өзі – өзі жаратқан ақпараттық квазисубъектілер арқылы өзіне зиян тигізетіндігін түсіну негізінде жеке тұлғаның ақпараттық әлеуметтенуінің жағымсыз салдарының себептерін зерттеудің болашағы бар деп айтар едім. Ақпараттық шындық немесе кей еңбектерде «киберкеңістік» деп алынады. Қазірдің өзінде ол дербес квази-субъектілерді құруға қабілетті, бұл жеке тұлғаны әлеуметтенуін әлеуметтену субъектілері: адам, әлеуметтік институттар, қоғам және т.б. бақылай алмайтын етеді. Ақпараттық шындықтағы даралануды жеке тұлғаның әлеуметтену кезеңі ретінде талдай отырып, біз бұл жерде жоғарыда айтылған педагогикалық қызметтің негізгі тетіктері ретінде білім беру, оқыту және тәрбиелеу сияқты әлеуметтік институттарды негізгі механизм ретінде ұстанамыз. Дәстүр түрде білім беру процесі мұғалім мен оқушыдан тұратын әлеуметтік өзара әрекеттің тікелей формасына негізделді. Бүгінгі таңда педагогикалық қызмет күрделілігі мен

мүмкіндіктері әртүрлі ақпараттық технологияларымен толықтырылды: қарапайым диалогтық бағдарламалардан бастап, компьютер арқылы санаға енуді жүзеге асыратын «виртуалды шындық» жүйелеріне дейін. Оқыту технологиясының өзгеруі бүкіл білім беру жүйесін өзгертеді: мақсаттары, мазмұны және алға қойылған мақсаттарға жету жолдары, олардың орындалу уақыты ауысты. Шындығында, білім берудің өзгеру негізі ондағы ақпараттық өзара әрекеттесу үлесінің өсуі болып табылады.

Ақпараттық шындық жаңа білім беру жүйесінің мұндай мақсатты тез өзгеретін әлеуметтік жағдайларға тез және тиімді бейімделу үшін өзін-өзі тәрбиелеудің үздіксіз процесін жүзеге асыру қабілеті бар жан-жақты дамыған жеке тұлғаны қалыптастыру сияқты мүмкіндіктерді жүзеге асыруға мүмкіндік беретіндігін атап өткен жөн. Сонымен, халықаралық жүйелік ғылымдар қоғамының президенті А.Лазло «... жаңа білім беру стандарттары студенттің әлеуетін ашуы керек, яғни жай толтыру емес, ашып көрсету дегенді білдіретін латынша «educare» -ден болу керек» [16]. Көптеген ғалымдар білім ақпарат немесе «цифрлық» өзара әрекеттесу жағдайында өмір сүре алатын мамандар даярлайтындай болуы керек деген тұжырымға келеді [16]. Ақпараттық технологиялардың барлық аталған артықшылықтары білім беру технологияларында құрал немесе байланыстырушы ретінде қолданылған жағдайда ғана жүзеге асады деп ойлаймыз. Бұл дәстүрлі білім беру жүйесінің жағымды жақтарын жоққа шығармай, оларды ақпараттық білім беруде дұрыс үйлестіруге мүмкіндік береді. Алайда, осы уақытқа дейін зерттеушілер жеке тұлғаны әлеуметтендіру субъектісі ретінде әрекет ете алатын ақпараттық квази субъектілерінің болуына аз көңіл бөліп келді. Бұл аспект дәстүрлі білім берудің оң тәжірибесін жоғалтудың басты себебі болуы мүмкін. Сонымен қатар, ақпараттық технологиялар ақпараттық шындықтың кез-келген элементі (қоршаған орта, жағдайлар және т.б.) ретінде әрекет ете отырып, екіұшты болып табылады, яғни жағымды, жағымсыз жақтары бар. Жеке тұлғаның ақпараттық әлеуметтенуіндегі білім беру, оқыту және тәрбиелеудің маңызды жағымсыз жақтарын қарастырып көрейік. Индустриялану кезеңінде дәстүрлі білім кеңінен тарала отырып, білім беру жүйесіндегі бар кемшіліктерді күшейтті және басқа да түрлерін пайда қылды: мұғалім - білім шебері, ал білім сапасы толығымен оның дайындық деңгейіне байланысты; дәстүрлі бұқаралық білім берудегі тұлғааралық қатынас процесі бір бағытты болып шығады, өйткені кері байланыс мүмкіндігі шектеулі; білім икемділікті жоғалтады; білім беру бағытының тарлығы. Бұл кемшіліктер ақпараттық технологияларға негізделген жаңа білім беру жүйесінде жойылып жатыр. Сонымен бірге, дараландыру процесі ақпараттық шындықта көп дәрежеде жүреді, мұнда балалардың психикалық дамуын бақылау ақпараттық квази-субъектілерге берілген. Дж.Пиажени еске түсірейік: «... когнитивті

құрылымдар ... әлеуметтік тәжірибе мен әлеуметтік өзара әрекеттесуге байланысты қайта құрылады». Мұғалімдер мен ғалымдар 20 ғасырдың аяғы - 21 ғасырдың басында жазған психикалық бұзылуларға (ессіздік, шизофрения) себеп болатын нәрсе әлеуметтену субъектілерінің өзгеруі [10-12]. Танымдық қызығушылықтар - қабылдау, ойлау, есте сақтау, сонымен қатар мотивацияның шектен тыс мамандандануы да қауіп төндіреді [13]. Компьютерді пайдалану кезінде міндеттерді шешуді жеңілдету жеке тұлғаның қабілеттерінің икемділігін төмендетеді, яғни тек берілген алгоритммен әрекет етуге дағдыланған адам өзі машинаға ұқсас нәрсеге айналады. Көріп отырғанымыздай, бұл жағдайда педагогикалық процестің тиімділігінің артуының жағымсыз жағы бар - ақпараттық квази-субъектілер, адаммен қарым-қатынас жасай отырып, адамның жеке басын емес, оны модельдеуді қалыптастырады. Ақпараттық орта өзінің қарым-қатынас стилін, өзіндік қатынас тілін таңдайды. Жеке адамға нақты жағдайда қажеті емес, ақпараттық ортада бар нәрсе ұсынылады. Білім беру жүйесіне бір жағынан икемділік беруге тырысу, екінші жағынан оны осы икемділіктен айырады екен. Білім беру үдерісіндегі тұлғааралық әрекеттесуді ақпараттық квазисубъектілермен әрекеттесуге ішінара немесе толық ауыстыру жеке тұлғаның әлеуметтік жаттануының жоғарылауына себеп болады. Біз ғалымдардың пікірлерін 20 жылдық айырмашылықпен салыстыра аламыз. Мысалы А.И. Ракитов 1996 жылы компьютермен тығыз байланыста өскен балалардың өмір мен өлім туралы түсінігі ерекше, олар өз уақытын, ішкі әлемін басқаша ұйымдастырады, интеллектуалдық қабілеттері тез және жан-жақты дамиды, бірақ бұл даму басқа әлеуметтік-уақыттық өлшемде болады деп жазды. [13, 236 б.]. 2014 жылы А.А. Антоненко өзінің диссертациялық зерттеуінде жастардың күрделі проблемасы - Интернетке тәуелділік туралы былай деп жазады: «интернетке тәуелді жасөспірімдер, интернетті дұрыс қолдана алатын жасөспірімдермен салыстырғанда келесідей сипатталады: эмоционалды тұрақсыз, көңілсіз, қозуы жоғары, өзін-өзі бақылаудың төмендігі ($p < 0.05$), ал Интернетті дұрыс пайдаланушылар экстраверт және көпшіл болып табылады ($p < 0,05$)» [14, 17 б.].

Дәстүрлі әлеуметтену тетіктерін ақпараттық әлеуметтену механизмдері ығыстырған кезде жасөспірімдер психикасының деформациясы орын алады. Сонымен, жаңа технологияларды білім беру саласына енгізу педагогикалық іс-әрекетке интерактивтілікті қайтармайды, коммуникативтік дағдыларды дамытпайды, мұғалім мен оқушы сөйлеспейді, яғни педагогикалық іс-әрекет субъектілері бір-бірінен алшақтайды. Дараландырудың мақсаты - адамның бойында оның жеке қасиеттерін «ояту», бұл индивидке тек қоғамның өкілі ретінде ғана емес, сонымен бірге осы қоғамда өз орнын алатын мүше ретінде тән нәрсе. Компьютерлік

желілер арқылы қарым-қатынас жасаған студенттер білім алу барысында ақпараттық шындықтың сүзгісінен өткен жеке қасиеттерін жоғалтып алуы мүмкін. Осы жердегі парадокс: бір жағынан, ақпараттық шындықта тыңдаушылардың жеке ерекшеліктерін ескеру мүмкіндігі бар, ал екінші жағынан, ақпараттық квази-субъектілер арасында даралық жоғалып кетуі мүмкін. Алайда, адамның даралығы тек білім беру және оқыту арқылы ғана қалыптаспайды. Бұл үдерісте білім беру маңызды рөл атқарады. Тәрбие - бұл ең алдымен адамның көзқарасын, құндылық бағдары мен сенімін қалыптастырудың ұзақ мерзімді процесі. Нақты субъект білім беру субъектісі ретінде, ал нақты қоғам білім беру ортасы ретінде әрекет етеді. Осыған байланысты бірқатар сұрақтар туындайды: киберкеңістіктегі қандай нормалар, құндылықтар, қатынастар бар және олар нақты қоғамдағы нормаларға ұқсайды ма, ақпараттық квазисубъект ақпараттық функцияны орындай ала ма, ақпараттық шындыққа ауысқан тәрбие тұлғаға қандай өзгерістер беруі мүмкін? Киберкеңістіктің ерекшелігі онда әлеуметтік өзара әрекеттесудің жаңа типі - бірқатар ерекше қасиеттері бар желілік қоғамдастықтар құрылып жатқандығында. Дәл осы квази-қоғамда жас ұрпақ әлеуметтенуге мәжбүр болады. Бұл жағдайда мінез-құлық үлгілері мен желілік навигация ережелерін, белгілі бір виртуалды желілік қауымдастықтың нормаларын, құндылықтары мен көзқарастарын, жалпы киберкеңістіктің әлеуметтік жүйесі шеңберіндегі өзара әрекеттесуді жүзеге асырудың ережелерін игеру нақты қоғаммен салыстырғанда түбегейлі жаңа болып шығады. Өздеріңіз білетіндей, адамның мінез-құлқы оның мотивациясымен анықталады. Білім сонымен қатар адамның белгілі бір тәсілмен әрекет етуге деген құштарлығын қалыптастырады. Даралау кезеңіндегі іс-әрекеттің негізгі қозғаушы күші - білім беру, оқыту және тәрбиелеу қажеттіліктерін қанағаттандырудың негізін қалайтын танымдық мотив. Даралау кезеңінде оқу қызметі қоршаған орта ретінде қызметтің басқа түрлерін қолданады. Көбінесе ойын және қарым-қатынас. Қазіргі зерттеушілер әлеуметтенудің ақпараттық кеңістікке ауысуының салдары қазіргі кезде интернетке тәуелділіктің әртүрлі формаларына ауысып, балалардың танымдық мотивациясының ойынға және интернет-коммуникацияға ауысуына алып келеді деп жазады [16].

Сонымен, танымның бастапқы мотивациясы жағымды, жағымсыз мотивтерді тудырады екен, мысалы, өзін көрсету, өзін растау, ынтымақтастық, қарым-қатынас, жеке қызығушылық, кек алу, билікке ұмтылу және т.б. Бұл адамға ақпараттық шындықтың әсері осындай өзара әрекеттесу тәжірибесімен емес, ақпараттық өзара әрекеттесуде қанағаттандыра алатын жеке мақсаттарды хабардарсезіну сипатымен байланысты болуы. Оқу үдерісі ақпараттық шындыққа барған сайын тереңдеп еніп бара жатыр, соның нәтижесінде уақыттың көп бөлігін виртуалды әлемде өткізетін жас адам өзінің құндылықтарын өзгертуге мәжбүр

болады. Сондықтан болар, зерттеулерде келесі деректерді жиі кездестіруге болады: «Интернет саясаттағы радикализмнің өршуіне арналған кеңістікке айналып жатыр, оған жастар жиі ұшырайды. ... Жастар қоғамның белсенді бөлігі бола отырып, саяси тәуекелдің деструктивті факторларының - радикалды саяси қауымдастықтардың, террористік құрылымдардың әсеріне ұшырайды. Радикалды қозғалыстардың картасында белсенді ерекше бағыт - бұл экономикалық проблемалармен және тиімсіз көші-қон саясатымен анықталатын ұлтшыл ұйымдар. Қазіргі жастардың өмір әлемінің виртуалдануы біздің заманымыздың радикалды дискурстарының таралуын күшейте алады. Интернет-форумдар мен сайттар радикалды ақпараттың басқарушысына айналады, бірінші кезеңде өздерінің желілік қоғамдастықтарына тартады, содан кейін нақты саясатта белсенді радикализмді бастайды. Интернет арқылы ақпараттың жедел таралуы террористік актілер қаупін едәуір арттырады, радикалды флешмобтар саясаттың маңызды факторына айналуы мүмкін» [16]. Шетелдік зерттеушілер Интернетті белсенді қолданатын балаларға көбінесе жыныстық сипаттағы хабарламаларға, адамгершілікке жат әрекеттер, бұзақылық және т.б. түріндегі бейнелерге жиі ұшырайды дейді [15]. Ақпараттық шындықта жас ұрпақтың бойына тек жақсы қасиеттерді ғана емес, жағымсыз құндылықтарды сіңіретін түрі жоқ ақпараттық квазисубъекттер бар. Мұнда тағы бір аспект бар. Өздеріңіз білетіндей, құндылық қатынастар адамдарда тұлғааралық қатынас процесінде дәстүрлі әлеуметтенуі кезінде қалыптасады. Мұнда не берілетіні және оның қалай болатындығы маңызды. Мысалы, бізде халық ауыз әдебиеті: ертегілер, аңыздар, әндер, дастандар, түрлі халықтық мерекелер мен дәстүрлер. Мұндай тәжірибені беру ұрпақ арасындағы тікелей байланыс арқылы да, жанама түрде де болады (мысалы, кітаптар). Ақпараттық коммуникация дамыған сайын ұлттық фольклор, әрине, өзгеріске ұшырайды. Демек, ақпараттық шындық ортасына ене отырып, бала жас кезінен бастап өзіне тән емес шетелдік мәдениеттің әсерін сезіне бастайды. Ол бұл ықпалға қарсы тұра ала ма немесе ол басым бола ма? Ақпараттық өзара әрекеттесу өмірдің өзегі болып табылатын қазіргі әлемде дәстүрлерді қалай сақтауға және оған баланың бейімделуіне қалай жағдай жасау керек? Осы дәстүрлерді сақтау керек пе немесе олардан адамды мәжбүрлейтін, адамды үнемі күйзеліске ұшыратқандықтан, одан бас тарту керек пе? Ақпараттық шындықтағы тәрбие ұлт шеңберінен тыс және ақыл-ойдан жоғары процесс ретіндегі адамның бойында космополиттік қасиеттерді дамытуға қабілетті. Ақпараттық өзара әрекеттесу басқа әлеуметтік өзара әрекеттесу сияқты адамның санасының, оның өмірі мен іс-әрекетінің жаһандануына ықпал етеді. Оның болмысын әмбебап ету, оны жалпы адамзаттық мазмұнмен толтыру процесі объективті жүреді. Балаға не үйренеді, кімнен үйренеді және қандай сенімді сіңіреді маңызды емес.

Адамды ұлттық негізден айыру арқылы біз оның бүкіл өмірінің қорынан айырамыз. Бұл тіл, ғұрыптар, дәстүрлер, нанымдар. Ұлттық негізін жою арқылы біз менталитетті ғана емес, тұтас халықты құртып жібереміз. Орташа (бір өлшемді) адам дүниеге келеді. Бірақ орташа тұлғалар болуы мүмкін бе? Мүмкін емес, өйткені баламасы жоғалады. Адамдар арасындағы қатынастар әлемін теңестіріп, біз еріксіз тұңғыққа қарай бет алдық, өйткені біз өзін-өзі дамыту көзін жоғалтамыз. Білім берудің маңызды міндеттерінің бірі - коммуникативті дағдыларды дамыту. Зерттеушілер ақпараттық ортадағы қарым-қатынас процесі субъективті, тұлғасыз, жасырын түрде жүретіндігін атап өтеді [16].

Жасөспірімдердің мұндай қарым-қатынасының маңызды ерекшелігі - ақпараттық өзара әрекеттесу кезінде нақты қарым-қатынас нормалары мен этикасын сақтау қажет болмай қалады. Ақпараттық квазисубъектілер адами қарым-қатынасты «тұлғаға жатпайтын» құндылық бағдарларының стандартталған әдістеріне, адамзат мәдениеті әлемін бұзатын ұтымды клишелер жиынтығына айналдырады. Балалардың өздері де нақты қарым-қатынасты алмастыруға құштар. Бұл, ең алдымен, өзінің мінез-құлқы туралы рефлексияның болмауына байланысты: жасаған жаман ісі туралы ешкім білмейді, ал зиянды нәтижелердің көрінбеуі баланың оның мінез-құлқының ешкімге зияны жоқ деп сенуіне мүмкіндік береді. Мұндай түсінік Интернет байланысына тәуелділікке әкелуі мүмкін. Қорытындылай келе, балалар мен жасөспірімдер үшін пайдалы және қорғалатын ресурстарды құру тұрғысынан мемлекет тарапынан қазіргі уақытта да, Еуропада да оң өзгерістер орын алғанын атап өткім келеді. Балаларды ақпараттық шындықтың жағымсыз әсерінен қорғауға бағытталған шараларды әзірлеуге бағытталған диссертациялар көбейіп келеді [14].

Сонымен, зерттеу ақпараттық шындық дамып келе жатқан тұлғаны дараландыруға екіұшты әсер ететіндігін көрсетті. Бір жағынан, бұл адамның жеке дамуына мүмкіндік туғызады, бірақ сонымен бірге әлемді стереотипті машиналық көзқарас қалыптастырып, бірыңғай байланыс формалары арқасында оны даралықтан айырады. Ақпараттық өзара әрекеттесу танымның жаңа тәсілдерінің таралуына мүмкіндік ашады, сонымен бірге ол адамның санасы мен психикасына зиянды әсер ету қаупін туғызады. Ақпараттық шындықтағы білім әлеуметтену уақытын жеделдетуге және ықшамдауға мүмкіндік береді, бірақ сонымен бірге адамның мінез-құлқындағы жағымсыз көріністердің пайда болуына әкеледі. Ақпараттық шындықтағы құндылықтар жүйесі әрдайым жақсы емес, нақты қоғам құндылықтарынан өзгеше болуы мүмкін. Ақпараттық квазисубъектілердің әсерінен болған даралану процесі нақты өмірде маңызы жоқ жалған қасиеттердің қалыптасуына әкелуі мүмкін. Адамның жеке қасиеттерін дамытудың орнына ақпараттық квазиденттер, ақпараттық объектілер психикалық

ауытқулардан зардап шегетін және ұлттық мәдениетке жатпайтын орташа, тұлғасыз адамның қалыптасуына әкелуі мүмкін. Ақпараттық шындық квазисубъектілерінің жеке тұлғаны әлеуметтендіруді басқаруын шектейтін шараларды күшейту қажет. Барлық деңгейдегі әлеуметтену субъектілері (тұлға, әлеуметтік институт, қоғам және т.б.) әлеуметтік тәжірибені беру кезінде ақпараттық шындықты тиімді пайдалану жолын білуі керек. Ол жеке тұлғаны қалыптастыруға қабілетті, педагогикалық тұрғыдан бейтарап емес екенін білуі керек.

Әдебиеттер тізімі

1. Андреева Г.М. Социальная психология: Учебник для высших учебных заведений / Г.М. Андреева. 5-е изд., испр. и доп. М.: Аспект Пресс, 2003. 364 с.
2. Батенин С.С. Человек в его истории / С.С. Батенин. Л.: ЛГУ, 1976. 296 с.
3. Пиаже Ж. Речь и мышление ребенка / Ж. Пиаже. СПб: СОЮЗ, 1997. 250 с.
4. Мудрик А.В. Социальная педагогика / А.В. Мудрик. М., 2007. 224 с.
5. Грязнова Е.В. Прикладные проблемы философии: научно-педагогический опыт: Монография / Е.В. Грязнова, Л.А. Зеленов-Гжелль: ГГУ, 2015. 164 с.
6. Грязнова Е.В. Идентификация человека в информационной реальности / Е.В. Грязнова // Психология и психотехника. 2013. № 4(55). С. 371-379.
7. Ивушкина О.В. Социализация молодежи в условиях информационного общества / О.В. Ивушкина // Историческая и социально-образовательная мысль. 2012. № 2. С. 164-170.
8. Марченкова Н.Г. Интернет-социализация молодежи: анализ взаимосвязи с интернет-зависимостью // Среднее профессиональное образование. 2010. № 4. С. 55-56.
9. Грязнова Е.В. Информационное взаимодействие в образовании: прогресс или регресс? // Философия и культура. 2012. № 7. С. 123-129.
10. Громыко Н.В. Интернет и постмодернизм – их значение для современного образования / Н.В. Громыко // Вопросы философии. 2002. № 2. С. 173-185.
11. Егерев С.В. Компьютеры в образовании: пределы возможного / С.В. Егерев // Информационные технологии и образование. М., 1996. С. 105-110.
12. Ракитов А.И. Философия компьютерной революции / А.И. Ракитов. М., 1991. 287 с.
13. Антоненко А.А. Интернет-зависимость подростков от компьютерных игр и онлайн-общения: клинико-психологические особенности и профилактика: автореф. ... канд. психол. наук. М., 2014. 19 с.

14. Данилов С. А. Риски и потенциал интернет-социализации молодежи/ С.А. Данилов // Известия Саратовского университета. Новая серия. Серия Философия. Психология. Педагогика. 2012. № 2. Т. 12. С. 42-47.

15. Опарина И.Г. Интернет в современном обществе (социально-философский анализ): Монография / И.Г. Опарина. Иркутск, 2004. 105 с.

16. Грязнова Е.В. Информационная культурология как научное направление: философско-методологический анализ // Философия и культура. 2016. № 3. б. 452-458.

References

1. Andreeva G.M. Sotsialnaia psihologiya: Ýchebnik dlia vysshih ýchebnyh zavedeniı / G.M. Andreeva. 5-e izd., ispr. 1 dop. M.: Aspekt Press, 2003. 364 s.

2. Batenin S.S. Chelovek v ego istorii / S.S. Batenin. L.: LGÝ, 1976. 296 s.

3. Pıaje J. Rech ı myshlenie rebenka / J. Pıaje. SPb: SOIÝZ, 1997. 250 s.

4. Mýdrık A.V. Sotsialnaia pedagogika / A.V. Mýdrık. M., 2007. 224 s.

5. Griaznova E.V. Prikladnye problemy filosofii: naýchno-pedagogicheskiı opyt: Monografiia / E.V. Griaznova, L.A. Zelenov-Gjel: GGÝ, 2015. 164 s.

6. Griaznova E.V. Identifikatsiia cheloveka v informatsionnoi realnosti/ E.V. Griaznova // Psihologiya ı psihotekhnika. 2013. № 4(55). S. 371-379.

7. Ivýshkina O.V. Sotsializatsiia molodeji v ýsloviiah informatsionnogo obestva / O.V. Ivýshkina // Istoricheskaiia ı sotsialno-obrazovatelnaia mysl. 2012. № 2. S. 164-170.

8. Marchenkova N.G. Internet-sotsializatsiia molodeji: analiz vzaimosvıazi s internet-zavisimostí // Srednee professionalnoe obrazovanie. 2010. № 4. S. 55-56.

9. Griaznova E.V. Informatsionnoe vzaimodeistvie v obrazovanii: progress ılı regress? // Filosofiiia ı kýtýra. 2012. № 7. S. 123-129.

10. Gromyko N.V. Internet ı postmodernizm – ih znachenie dlia sovremennogo obrazovaniia / N.V. Gromyko // Voprosy filosofii. 2002. № 2. S. 173-185.

11. Egerev S.V. Kompýtery v obrazovanii: predely vozmojnogo / S.V. Egerev // Informatsionnye tehnologii ı obrazovanie. M., 1996. S. 105-110.

12. Rakıtov A.I. Filosofiiia kompýternoi revoliýtsii / A.I. Rakıtov. M., 1991. 287 s.

13. Antonenko A.A. Internet-zavisimost podrostkov ot kompýternyh igr ı onlain-obeniia: kliniko-psihologicheskie osobennosti ı profilaktika: avtoref. ... kand. psihol. naýk. M., 2014. 19 s.

14. Danilov S. A. Riski i potentsial internet-sotsializatsii molodeji/ S.A. Danilov // Izvestiia Saratovskogo universiteta. Novaya seriya. Seriya Filosofiya. Psihologiya. Pedagogika. 2012. № 2. T. 12. S. 42-47.

15. Oparina I.G. Internet v sovremennom obestve (sotsialno-filosofskii analiz): Monografiia / I.G. Oparina. Irkutsk, 2004. 105 s.

16. Griaznova E.V. Informatsionnaia kultiurologiia kak nauchnoe napravlenie: filosofsko-metodologicheskii analiz // Filosofiya i kultura. 2016. № 3. b. 452-458.

ИНДИВИДУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ В ИНФОРМАЦИОННОМ СОЦИАЛИСТЕ

Б.А.АМАНИЯЗОВА

Актобинский региональный университет имени К. Жубанова, Актобе, Казахстан

e-mail: baqdaqul-1977@mail.ru

Аннотация: В информационном обществе социальный опыт уже не может передаваться традиционными методами. С юных лет современный человек вынужден заниматься информационным взаимодействием в информационной реальности, созданной информационными технологиями. Второй этап социализации личности - индивидуализация, являющийся наиболее активным этапом образования и воспитания личности, часто находится под контролем информационных квазисубъектов, а не реальных социальных субъектов. В статье рассматриваются возможные негативные последствия такой персонализации. Изучение индивидуации как периода традиционной и информационной социализации личности основывается на субъектно-субъектном подходе. В работе использовались методы анализа и синтеза. Основным выводом исследования является обоснование того, что индивидуализация в информационной социализации человека имеет положительные и отрицательные последствия. Самое опасное: возможность формирования средней, универсальной личности, не принадлежащей к национальной культуре. Причина не только в переходе социализации в информационную реальность, но и в передаче функций управления этим процессом информационным квазисубъектам.

Ключевые слова: информационное взаимодействие, социализация, интернет-зависимость, информационная реальность, информационная социализация, информационная квазитема, индивидуализация,

INDIVIDUAL PROBLEMS IN THE INFORMATION SOCIALIST

B.A. AMANIYAZOVA

K. Zhubanov Aktobe Regional University, Aktobe, Kazakhstan

e-mail: baqdaqul-1977@mail.ru

Abstract In the information society, social experience can no longer be transmitted by traditional methods. From a young age, a modern person is forced to engage in information interaction in the information reality created by information technologies. The second stage of personality socialization - individualization, which is the most active stage of personality education and upbringing, is often under the control of informational quasi-subjects, not real social subjects. The study of individuation as a period of traditional and informational socialization of an individual is based on a subject-subjective approach. Analysis and synthesis methods were used in the work. The main conclusion of the study is to substantiate that the individualization in the informational socialization of a person has positive and negative consequences. The reason is not only the transition of socialization to informational reality, but also the transfer of management functions of this process to informational quasi-subjects.

Key words: information interaction, socialization, Internet addiction, information reality, informational socialization, informational quasi-topic, individualization,